

ЕВОЛЮЦІЯ ПРОТЕСТАНТИЗМУ НА ПОЛТАВЩИНІ (за матеріалами Державного архіву Полтавської області)

У статті на матеріалах Державного архіву Полтавської області висвітлюється питання еволюції протестантських конфесій на Полтавщині з кінця ХІХ ст. до другої половини ХХ ст. Архівні матеріали поділені на три групи: відомості єпархіального управління, судово-слідчі матеріали та діловодні документи органів влади й управління. На їхній основі виокремлено п'ять періодів розвитку протестантизму на Полтавщині.

Сьогодні у Полтавській області нараховується 335 релігійних організацій протестантських конфесій. Серед них найчисленнішими і найвпливовішими є баптизм, п'ятдесятництво та адвентизм. До обласного об'єднання Євангельських християн-баптистів (далі – ЄХБ) входить 81 релігійна організація, вони діють майже в усіх містах і районах області. Християни віри євангельської п'ятдесятники мають обласне управління, 52 релігійні громади. Адвентисти сьомого дня (далі – АСД) в Полтавській області мають 48 релігійних громад. Зростання кількості віруючих зумовлено рядом факторів, зокрема демократичним ставленням нашої держави до релігійних інституцій, а також активною місіонерською роботою протестантських конфесій. Розвиток їх збільшує впливовість у духовній сфері суспільства, а тому виникає потреба у вивченні феномену їх популярності.

Дослідженням історії протестантських конфесій в Україні займалися такі науковці: А. Колодний, В. Любашенко, Ю. Решетніков, С. Санніков, П. Яроцький. У роботах дослідників розкривається генезис як раннього, так і пізнього протестантизму: зародження, розвиток, поява і поширення його в Україні. Краєзнавчий аспект проблеми вивчають О. Лахно, Р. Сітарчук, які акцентують увагу на взаємовідносинах релігійних організацій і влади. Разом з тим поза увагою дослідників залишається питання детального вивчення архівних матеріалів як основного джерела з історії релігійних рухів. Тому **метою нашої розвідки** є аналіз архівних джерел, які фіксують етапи розвитку протестантських громад саме на Полтавщині. Для досягнення мети визначені такі **завдання**: розглянути архівні джерела Державного архіву Полтавської області (далі – ДАПО), які ілюструють розвиток інославних конфесій на Полтавщині, та з'ясувати значимість архівних матеріалів як джерела з дослідження історії релігійних рухів. Архівні матеріали ДАПО, які стосуються визначеної проблеми, поділяємо на три групи: відомості єпархіального управління, судово-слідчі матеріали та діловодні документи органів влади й управління.

У ДАПО не збереглися документи, в яких би йшлося про зародження протестантського руху на Полтавщині. Тому єдине дореволюційне джерело, з якого можна почерпнути інформацію про становище протестантських громад в губернії, – «Полтавские епархиальные ведомости», друкований орган Полтавського єпархіального управління. Журнал видавався з 1863 по 1919 рр. У місцевому архіві збереглися номери з 1863 по 1917 рр. Часопис поділявся на дві частини: офіційну та неофіційну. Перша частина містила офіційні урядові матеріали та матеріали Святійшого Синоду, а друга – богословські матеріали догматичного та полемічного змісту, статті, в яких роз'яснювалося Святе Письмо, твори Святих Отців та Вчителів Церкви, слова, бесіди, повчання, промови, що їх виголошувало з різних нагод духовенство. Якщо основним завданням офіційної частини було донесення оперативної офіційної інформації до низових структур церкви, то неофіційна частина мала сприяти підвищенню освітнього рівня священиків, духовного кліру та мирян [1]. Серед полемічних статей: «Поучение простому народу по случаю появления

штунды в приходе» [2], автор – священник П. Мільгевський, «Обозрение бесед о штундизме, веденных при педагогических курсах в м. Карловке Константиноградского уезда Полтавской губернии, 5 – 8 чисел м. сентября 1900 года» [3], автор – епархіальний наглядач шкіл і місіонер, священник І. Ольшевський. Зокрема в останній статті зафіксовані роки появи на території Полтавської губернії громад протестантського віросповідання – 1880-і рр. [3, с. 568].

Першими в губернії з'явилися громади баптистів [4, с. 364], а вже пізніше – євангельських християн, адвентистів. Незважаючи на різні засади віри названих релігійних громад, місцева влада (духовна та світська) не визнавала факту їх існування, а класифікувала їх одним терміном «штунда». Погляди місцевої влади озвучив І. Ольшевський: «Руські сектанти які називають себе *баптистами* суть штундисти, бо руських баптистів не знає ні наша історія, ні наше законодавство» (перекл. з російської) [3, с. 571]. Після прийняття у квітні 1905 р. та жовтні 1906 р. указів, спрямованих на укріплення віротерпимості та легалізацію релігійних громад, які відійшли від православ'я, на сторінках «Полтавских епархиальных ведомостей», починаючи з 1908 р., так зване сектантство розділяється на окремі конфесії. Це відображено в статтях «Раскол и сектантство в Полтавской епархии» [5, с. 848-857] та «Сектантство и миссия в Полтавской епархии» [6, с. 911-922], тут релігійні громади баптистів, євангельських християн і адвентистів розділені на окремі течії. У цих публікаціях уміщено перелік парафій, в яких діяли об'єднання інославноконфесій, вказана приблизна кількість громад та їх членів, що дає можливість скласти цілісне уявлення про їхню діяльність в Полтавській губернії на початку ХХ ст. Судячи з публікацій, найбільшого занепокоєння у місцевих органах влади викликала поява у місті громади адвентистів, оскільки вони стали активно займатися євангелізацією губернії. Історії адвентизму присвячені статті, які виходили в 1909 р. [7], 1912 р. [8], 1915 р. [9]. У них розкрито походження адвентизму, проаналізовано віросповідну доктрину, охарактеризовано організаційну структуру, показано етапи поширення в Російській імперії та в Україні зокрема. На особливу увагу заслуговує стаття «Секта адвентистов (по поводу пропаганды адвентизма в г. Полтаве)» [7], де окрім вищеназваних питань акцентована увага на діяльності адвентистів у м. Полтаві. У цій статті зазначена дата першого зібрання віруючих адвентистів у місті – 9 жовтня 1909 р., також вміщений матеріал про діяльність перших послідовників цього віровчення – І. Воскобойнікова та С. Климка, про перші кроки адвентизму на Полтавщині.

Певна річ, православ'я, будучи офіційною державною релігією Російської імперії, наклало свій відбиток на матеріал, вміщений у періодичному виданні. Дописи в «Полтавские епархиальные ведомости» писали представники православної церкви, тому вони мали апологетично-православний та викривально-сектантський характер, що може слугувати ілюстрацією ставлення офіційної церкви до представників інославноконфесій.

Друга група документів містить судово-слідчі матеріали, які розкривають певні біографічні факти конкретних осіб. Так, у ДАПО зберігається кримінальна справа Івана Опанасовича Воскобойнікова – пресвітера Полтавської громади адвентистів сьомого дня, яка була порушена 5 лютого 1913 р. за п. 5, ст. 129 Кримінального кодексу [10]. Йому висувалися обвинувачення в схиланні одного з нижчих чинів Єлецького піхотного полку до невиконання своїх обов'язків. У ході розслідування «...було з'ясовано, що в діях І.А. Воскобойнікова не містилося складу злочину передбаченого 5 п. 129 ст. Кримінального кодексу» (перекл. з російської) [10, арк. 8], тому справу було закрито. На нашу думку, цей випадок ілюструє спланований захід місцевої влади проти адвентистів, адже арешт пресвітера міг призвести до занепаду громади.

Третю групу документів складають: листування з органами влади та управління всіх рівнів, постанови, розпорядження, звіти тощо, тобто документи, які визначають зміст і напрями державної політики в різних її проявах з об'єднаннями релігійних громад. Про діяльність протестантських релігійних общин у 1920 – 1930-і рр. збереглося мало інфор-

мації. Лише у документації обласних та районних виконавчих комітетів депутатів трудящих містяться окремі відомості про релігійний стан в області. Ф. Р-3872, оп. 1 «Отдел управления Полтавского губернского исполнительного Комитета Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов» дає уявлення про кількість та різновиди зареєстрованих релігійних общин в губернії. Так, у фонді збережені реєстраційні документи Полтавської громади євангельських християн-баптистів [11, арк. 65-67]. Матеріали справи засвідчують, що громада була заснована в 1910 р., «але через гоніння царської влади вона кількісно не зростала, а тільки в 1917 р. вона почала рости» (перекл. з російської) [11, арк. 65]. Дійсно, з проголошенням Центральною Радою III Універсалу інакше стало легше, оскільки була проголошена свобода віросповідання. Зокрема в Універсалі було зазначено, що віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи та мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами [12, с. 40].

Зростання кількості віруючих-баптистів продовжилося й у перші роки радянської влади. Так, на початку 1920-х рр. громада нараховувала близько 200 членів. За керівництва пресвітера Романа Дем'яновича Хомяка молитовні збори проводилися в німецькій кірсі по вул. Кобеляцькій (нині вул. Фрунзе), а також у приватних будинках, зокрема: С. Оніпка на вул. 3-й Кобищанській (нині вул. Панаса Мирного); Р. Хомяка на вул. Новопрокладеній № 51 (нині вул. Шолом Алейхема); Корніліча (встановити ім'я не вдалося) на вул. Шевченківській.

Матеріали ф. Р-386, оп. 1 «Мачухівський районний виконавчий комітет рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (райвиконком), с. Мачухи, Мачухівського району, Полтавського округу, Полтавської губернії», справи 3 [13], 7 [14], 8 [15] дають уявлення про релігійний стан у найближчих регіонах від Полтави, зокрема в указаному районі. Так, на листопад 1924 р. у Мачухівському районі була зареєстрована одна община євангелістів-баптистів з кількістю віруючих 172 особи [15, арк. 215]. У липні 1925 р. зафіксований відхід від общини 34 членів, які на території Площанської сільської ради утворили громаду євангельських християн. У липні 1925 р. в громаді баптистів залишилася 131 особа. Молитовними зборами групи баптистів керував Віктор Олександрович Орішечко (майбутній старший пресвітер ЄХБ в Полтавській області. – Авт.), а євангельських християн – Іван Олександрович Браїлко [15, арк. 141]. Також збережені матеріали про реєстрацію громад Гадяцького [16, арк. 1-8], Кобеляцького [17, арк. 3-5], Кременчуцького [18, арк. 2-5] повітів, однак більш детальна інформація про їх діяльність в ДАПО відсутня.

У 1940 – 1950-х рр. політику радянської держави стосовно релігійних об'єднань здійснювала Рада у справах релігійних культів (далі – Рада СРК) при Раді Народних Комісарів СРСР (з 1946 р. при Раді Міністрів СРСР). Центральне керівництво Ради СРК знаходилося в Москві. У союзних республіках при місцевих урядах та обласних виконавчих комітетах діяли уповноважені Ради. Її уповноважені при обласних виконавчих комітетах трудящих займалися втіленням і координуванням антирелігійної роботи безпосередньо на місцях. Так, у ф. Р-4085, оп. 4 «Листування з Радою по справам релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР» згруповано матеріал, який охоплює період з 1945 по 1974 рр. У інструктивних листах Уповноваженому по Полтавській області визначено основні напрямки роботи з релігійними об'єднаннями, наприклад робота з «наближеними» [19, арк. 33], регламентація дій на місцях після об'єднання євангельських християн-баптистів і християн євангельської віри («п'ятдесятників») [20, арк. 27], роз'яснення постанов, прийнятих Радою СРК, зокрібно про порядок звільнення від військової служби служителів культу [20, арк. 1] тощо. У цьому фонді зберігаються звіти

Уповноваженого з питань релігійних культів, у яких він характеризує релігійну ситуацію в області, доповідає про рух контингенту в релігійних громадах, інформує про внутрішні відносини. Так, збережені документи про конфлікт у Полтавській общині євангельських християн-баптистів, який призвів до розколу общини і виникнення незареєстрованої общини «чистих баптистів», які згодом приєдналися до Ради церков ЄХБ. Виник конфлікт у 1957 році, коли активісти Д. Сало, А. Гирич, С. Шкаровський та тридцять їх прибічників відмовилися відвідувати зареєстрований молитовний будинок, поки общиною керуватиме призначений ВСЕХБ старший пресвітер по Полтавській області А. Теслюк. Останнього вони звинувачували у хабарництві, загарбанні чужого майна («жертвою» пресвітера став С. Шкаровський, у якого Теслюк відібрав квартиру) та в зміні релігійної орієнтації [21, арк. 21-23]. Ці події вийшли за межі церковних стін і знайшли відгук у місцевій пресі та були використані на судовому засіданні проти Теслюка [22], [23].

Ф. Р-4085, оп. 15 «Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Советах народных Комиссаров» включає матеріал про зняті з реєстрації релігійні общини протягом 1945 – 1964 рр. У справах міститься документація, яка регламентує діяльність релігійної громади, тобто пакет документів, який подавався при реєстрації громади, протоколи засідань, автобіографії керівників та членів виконавчого органу громади, висновки уповноваженого про зняття з реєстрації. За нашими підрахунками, за вказаний період було знято з реєстрації приблизно 28 общин євангельських християн-баптистів, дві общини адвентистів сьомого дня, одну общину п'ятдесятників. Наприклад, громада АСД м. Полтави [24, арк. 107], громада ЄХБ села Паськівка Машівського району [25, арк. 122] зняті з реєстрації у зв'язку з розпадом; громада ЄХБ села М. Сорочинці – у зв'язку з відсутністю молитовного будинку та необхідної кількості віруючих для створення «двадцятки» [26, арк. 56]; громада ЄХБ села Солонниця Лубенського району – за неодноразові самовільні молитовні збори в приватних будинках, а також за порушення санітарно-технічних та протипожежних норм в зареєстрованому молитовному будинку [27, арк. 28]; громада ЄХБ села Піски Лохвицького району – у зв'язку з відсутністю молитовного будинку та служителя церкви [28, арк. 60]; громада ЄХБ села Кашубівка Полтавського району – у зв'язку з приєднанням до Полтавської громади ЄХБ [29, арк. 56]. Звіти Уповноваженого про проведену роботу свідчать, що завдяки атеїстичній пропаганді з кожним роком знижувалася релігійність населення. Але зняття з реєстрації релігійних общин не говорить про зменшення релігійності. Це засвідчують наступні матеріали. Так, у 1950 р. була знята з реєстрації релігійна община ЄХБ в селі М. Сорочинці Миргородського району. Миргородська громада ЄХБ в 1952 р. подала дані про кількість віруючих на 23 особи більше, тобто замість 57 осіб 80 і пояснює приріст приєднанням нових членів з колишньої общини села М. Сорочинці. Аналогічна ситуація і в Лохвицькому районі. Так, в 1952 р. була закрита релігійна община ЄХБ в селі Піски. У 1952 р. община ЄХБ міста Лохвиці відразу збільшується на 35 осіб (з 48 до 83 осіб) [30, арк. 8]. Отже, члени закритих громад або приєднувалися до зареєстрованих громад, або збиралися як незареєстровані. У цілому матеріали Уповноваженого зі справ релігійних культів найбільш повно репрезентують події, пов'язані з розвитком протестантських громад, які були приховані від широкого загалу або трактувалися тенденційно в минулі десятиріччя.

Переглянувши архівні джерела від кінця XIX до другої половини XX ст., ми дійшли висновку, що найбільший ріст релігійної активності віруючих припадає на періоди 1918 – 1928 рр. та 1942 – 1943 рр., тобто роки становлення радянської влади та німецько-фашистської окупації. Як приклад розглянемо динаміку росту віруючих Полтавської общини євангельських християн-баптистів (рис. 1).

Як видно з діаграми на рис. 1, у період 1918 – 1928 рр. кількість віруючих Полтавської громади зросла на 78 осіб, це в середньому на 7 осіб в рік. Ми вважаємо, що зростання кількості віруючих пов'язане, по-перше, з відокремленням держави від церкви,

що надавало певну релігійну свободу віруючим інославною конфесій. По-друге, з ослабленням – на деякий час – репресивної політики держави. Протягом 1942 – 1943 рр. до общини приєдналося 49 осіб, у той же час, як свідчать джерела, за період 1934 – 1940 рр. (7 років) в громаду вступило 14 осіб, або в середньому по 2 людини на рік, а в 1941 р. (до початку Другої світової війни) зростання кількості віруючих не було [31, арк. 219]. Росту членів релігійних громад в аналізований період сприяло те, що окупаційна влада ставилася до віруючих достатньо лояльно, що спричинило повернення в громади віруючих, «відпавших» в 1930-і рр., а також масове звернення до Бога невіруючих. Як ілюструє рис. 1, починаючи з 1943 р., приріст віруючих падає. Цю тенденцію зумовило відновлення переслідування віруючих, яке мало систематичний і спланований характер. У результаті такої політики багато релігійних громад були закриті. Під адміністративним тиском значна кількість віруючих змушена була відмовитися від членства в релігійних громадах.

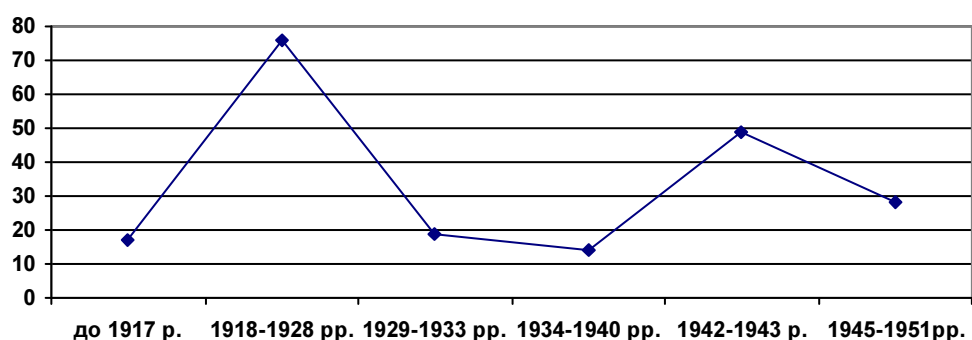

Рисунок 1 – Динаміка росту віруючих Полтавської общини євангельських християн-баптистів

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що на основі архівних матеріалів історію протестантизму на Полтавщині можна поділити на кілька періодів.

Перший період – 1880-і – 1907 рр. – коли релігійні течії протестантського спрямування були об'єднані однією назвою «штунда». Для цього періоду властиві такі ознаки: екстенсивний розвиток течій, розширення їхньої географії, збільшення кількості прозелітів та лідерів. Другий період – 1908 – 1917 рр. – проходить під знаком легалізації окремих релігійних напрямів, як-то: баптизм, євангельське християнство, адвентизм. Для третього періоду – 1918 – 1943 рр. – характерне організаційне становлення релігійних громад, яке супроводжувалося гоніннями влади. Четвертий період – 1944 – 1980-і рр. – відзначається пристосуванням релігійних інституцій до радянського режиму та збереженням набутих ідейних та церковних традицій. П'ятий період почався з 1990-х рр. – це час піднесення протестантських церков, налагодження освітньої, пропагандистської, місіонерської, філантропічної діяльності.

Архівні матеріали ДАПО – це потужна база матеріалів, яка надає можливість набутти фактичних знань з історії протестантського руху на Полтавщині. Однак вони потребують уточнення та зіставлення з іншими джерелами, передусім літературними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полтавские епархиальные ведомости. – Режим доступу : <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=130>.
2. Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ). – 1900. – № 22. – С. 909-914.
3. ПЕВ. – 1901. – № 12. – С. 567-580; № 13. – С. 614-623; № 14. – С. 653-663.
4. ПЕВ. – 1910. – № 5. – С. 362-366.
5. ПЕВ. – 1908. – № 20-21. – С. 848-857.
6. ПЕВ. – 1916. – № 12. – С. 911-922.
7. ПЕВ. – 1909. – № 30. – С. 1203-1213; № 31. – С. 1239-1256.

8. ПЕВ. – 1912. – № 10-11. – С. 660-692; № 12. – С. 770-784; № 13. – С. 833-844; № 14. – С. 915-927.
9. ПЕВ. – 1915. – № 12. – С. 15-32; № 21. – С. 65-80; № 22. – С. 97-111.
10. Державний архів Полтавської області (ДАПО), ф. 138, оп. 1, спр. 539.
11. ДАПО, ф. Р-3872, оп. 1, спр. 673.
12. Домашовець В. Український євангельсько-баптистський рух в його 150-літній ювілей / Володимир Домашовець. – Морріс-Плейнс – Луцьк, 2002. – 95 с.
13. ДАПО, ф. Р-386, оп. 1, спр. 3.
14. ДАПО, ф. Р-386, оп. 1, спр. 7.
15. ДАПО, ф. Р-386, оп. 1, спр. 8.
16. ДАПО, ф. 1503, оп. 2, спр. 90.
17. ДАПО, ф. 1503, оп. 2, спр. 94.
18. ДАПО, ф. 2034, оп. 2, спр. 73.
19. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 168.
20. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 27.
21. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 218.
22. Кочерга Я. «Свята» мораль пресвітера / Я. Кочерга // Зоря Полтавщини. – 1960. – 7 червня.
23. Пліш М. «Непогрішимий» слуга Господній / М. Пліш // Зоря Полтавщини. – 1960. – 12 липня.
24. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 15, спр. 8.
25. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 15, спр. 9.
26. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 15, спр. 4.
27. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 15, спр. 3.
28. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 15, спр. 5.
29. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 15, спр. 12.
30. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 182.
31. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 4, спр. 149.

Р.А. Ситарчук, Ю.А. Зенько

Еволюція протестантизму на Полтавщині

(по матеріалам Государственного архива Полтавской области)

В статті по матеріалам Государственного архива Полтавской області освітається питання еволюції протестантських конфесій на Полтавщині з кінця ХІХ в. до другої половини ХХ в. Архівні матеріали розділені на три групи: свідення єпархіального управління, судово-слідственні матеріали і діло-виробничі документи органів влади і управління. На їх основі виділені п'ять періодів розвитку протестантизму на Полтавщині.

R.A. Sitarchuk, Ju.A. Zenko

The Protestant Church Development in Poltava Region

(on the Materials from the State Record Office of Poltava Region)

The article deals with the question of the development of Protestant Church on Poltava region in late 19th – mid 20th century. The materials from the National Record Office are the material bases of the article. Archival papers are divided into 3 main groups: the data of the diocesan office, judicial forensic materials and clerical papers of authorities and government. On the bases of them 5 stages of Protestant church development are distinguished in Poltava region.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2011.